

تفسیر قرآن کریم
جلد دوم

پاره می بقدره

بیانات حکیم متألّه عالم ربانی
آیت الله محمد اسماعیل صائنی (قدس سره)

سرشناسه	صائنی، محمد اسمعیل ۱۳۱۱-۱۳۷۷.
عنوان و نام پدیدآور	: تفسیر قرآن کریم، سوره‌ی بقره، بیانات مرحوم آیت‌الله محمد اسمعیل صائنی؛ به کوشش هوشنگ خسروی، ویراستار مریم خسروی
مشخصات نشر	: زنجان: قلم مهر، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۴۱۶ ص.
شابک	: ۲۵۰۰۰۰ ریال: ۴-۴۳-۶۴۹۴-۶۲۲-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
موضوع	: تفاسیر شیعه - قرن ۱۴
موضوع	: Qur'an—Shia hermeneutics – 20 th century
موضوع	: تفسیر (سوره‌ی بقره)
عنوان دیگر	: بیانات حکیم متأله و مفسر قرآن کریم مرحوم آیت‌الله محمد اسمعیل صائنی.
موضوع	: صائنی، محمد اسمعیل، ۱۳۱۱-۱۳۷۷.
شناسه افزوده	: خسروی، هوشنگ، ۱۳۲۷- گرد آورنده
شناسه افزوده	: خسروی، مریم، ۱۳۵۸-، ویراستار
رده‌بندی کنگره	: BP۱۱۱۰۲
رده‌بندی دیویی	: ۹۷/۱۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۹۳۸۰۱۵

انتشارات مهر

تفسیر قرآن کریم / مرحوم آیت‌الله محمد اسمعیل صائنی

به کوشش: هوشنگ خسروی،

امور فنی: مریم فتحی

ویراستار: مریم خسروی

با همکاری: محمدجواد خسروی، علی‌اکبر نژادیان

طراحی جلد: آتلیه سگال (رجبی / کرمی)

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۲۵,۰۰۰ تومان

چاپ اول: پاییز ۹۸ حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	یک
قسمت پنجاه و یکم: آیات ۱۹۰ الی ۱۹۵	۱
قسمت پنجاه و دوم: آیات ۱۹۶ الی ۱۹۷	۱۲
قسمت پنجاه و سوم: آیات ۱۹۸ الی ۲۰۳	۲۱
قسمت پنجاه و چهارم: آیات ۲۰۴ الی ۲۰۷	۲۸
قسمت پنجاه و پنجم: آیات ۲۰۸ الی ۲۱۲	۴۰
قسمت پنجاه و ششم: آیه ی ۲۱۳	۵۱
قسمت پنجاه و هفتم: آیات ۲۱۳ الی ۲۱۴	۶۱
قسمت پنجاه و هشتم: آیات ۲۱۴ الی ۲۱۶	۷۰
قسمت پنجاه و نهم: آیه ی ۲۱۷	۸۱
قسمت شصتم: آیات ۲۱۷ الی ۲۲۰	۹۱
قسمت شصت و یکم: آیه ی ۲۲۱	۱۰۲
قسمت شصت و دوم: آیه ی ۲۲۲	۱۱۲
قسمت شصت و سوم: آیات ۲۲۳ الی ۲۲۴	۱۱۶
قسمت شصت و چهارم: آیات ۲۲۵ الی ۲۲۷	۱۲۱
قسمت شصت و پنجم: آیه ی ۲۲۸	۱۲۸
قسمت شصت و ششم: آیات ۲۲۹ الی ۲۳۰	۱۳۶

۱۴۲.....	قسمت شصت و هفتم: آیات ۲۳۱ الی ۲۳۲.....
۱۴۴.....	قسمت شصت و هشتم: آیات ۲۳۳ الی ۲۳۴.....
۱۵۱.....	قسمت شصت و نهم: آیات ۲۳۵ الی ۲۳۷.....
۱۵۸.....	قسمت هفتادم: آیات ۲۳۸ الی ۲۴۲.....
۱۶۶.....	قسمت هفتاد و یکم: آیات ۲۴۳ الی ۲۴۵.....
۱۷۲.....	قسمت هفتاد و دوم: آیات ۲۴۶ الی ۲۴۷.....
۱۸۱.....	قسمت هفتاد و سوم: آیه ی ۲۴۸.....
۱۹۱.....	قسمت هفتاد و چهارم: آیات ۲۴۹ الی ۲۵۱.....
۱۹۹.....	قسمت هفتاد و پنجم: آیات ۲۵۱ الی ۲۵۳.....
۲۱۰.....	قسمت هفتاد و ششم: آیات ۲۵۳ الی ۲۵۴.....
۲۲۱.....	قسمت هفتاد و هفتم: آیه ی ۲۵۵.....
۲۳۲.....	قسمت هفتاد و هشتم: آیه ی ۲۵۵.....
۲۴۳.....	قسمت هفتاد و نهم: آیات ۲۵۵ الی ۲۵۷.....
۲۵۵.....	قسمت هشتادم: آیات ۲۵۷ الی ۲۵۸.....
۲۶۵.....	قسمت هشتاد و یکم: آیه ی ۲۵۹.....
۲۷۰.....	قسمت هشتاد و دوم: آیه ی ۲۶۰.....
۲۷۸.....	قسمت هشتاد و سوم: آیات ۲۶۱ الی ۲۶۳.....
۲۸۸.....	قسمت هشتاد و چهارم: آیات ۲۶۴ الی ۲۶۵.....
۲۹۹.....	قسمت هشتاد و پنجم: آیات ۲۶۶ الی ۲۶۹.....
۳۰۹.....	قسمت هشتاد و ششم: آیات ۲۶۸ الی ۲۷۰.....
۳۱۹.....	قسمت هشتاد و هفتم: آیات ۲۷۱ الی ۲۷۳.....
۳۲۹.....	قسمت هشتاد و هشتم: آیات ۲۷۳ الی ۲۷۵.....
۳۳۹.....	قسمت هشتاد و نهم: آیه ی ۲۷۵.....
۳۵۰.....	قسمت نودم: آیات ۲۷۶ الی ۲۷۸.....

قسمت نود و یکم: آیات ۲۷۸ الی ۲۸۱.....	۳۵۸
قسمت نود و دوم: آیه ی ۲۸۲.....	۳۶۷
قسمت نود و سوم: آیات ۲۸۳ الی ۲۸۴.....	۳۶۹
قسمت نود و چهارم: آیات ۲۸۴ الی ۲۸۵.....	۳۷۹
قسمت نود و پنجم: آیه ی ۲۸۶.....	۳۸۷

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال الله العظيم: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا»^۱

یعنی: این قرآن به راهم به استوارترین راه‌هاست، هدایت می‌کند و به مؤمنانی که اعمال صالح انجام می‌دهند، بشارت می‌دهد که برای آن‌ها پاداش بزرگی هست.

قرآن کریم از طرف خداوند متعال به زبان عربی بین بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده و کتاب هدایت است. خداوند از بیان آیات قرآن مجید مراد و مقصد معینی دارد؛ هدف از تفسیر قرآن این است که مقصد و مراد خداوند برای مسلمانان معین و مشخص شود. به عبارتی، منظور از تفسیر قرآن، از میان بردن پرده و حجاب است تا مقاصد و دلالت آیات برای مردم روشن شود؛ در این صورت، مردم قرآن را به معنای واقعی می‌آموزند، به آن ایمان می‌آورند و عمل می‌کنند.

مسلمانان با درک آیات قرآن درمی‌یابند که خداوند ذات، صفات و اسمای مقدس خود را چگونه معرفی کرده است و مراد از جنت، نار، عرش، کرسی، قضا و قدر، سماء و ارض، لوح و قلم چیست؛ و به این حقایق اعتقاد پیدا می‌کنند؛ همچنین با فراگیری آیات مربوط به احکام دین، به آن‌ها به درستی عمل می‌کنند. تفسیر قرآن کریم فن خاصی است که در میان مسلمانان از قدیمی‌ترین اشتغالات علمی بوده و دانشمندان اسلامی را به خود جلب می‌کند. مفسر قرآن باید

۱- سوره‌ی اسراء، آیه‌ی ۹.

مراد و مقصد آیات را بیان کند. علوم و فنونی از قبیل حکمت و عرفان در جایگاه خود حق هستند، لکن تحمیل کردن آن‌ها بر قرآن شریف حتی به صورت صحیح، تفسیر محسوب نمی‌شود؛ بلکه باید نام آن را تطبیق گذاشت. اگر کسی منظور شخصی خود را با آیه تطبیق دهد، کار صحیحی انجام نداده است، به طوری که رسول الله ﷺ در این باره پیش‌بینی فرمود که: «مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»، یعنی: هر کسی که قرآن را به رأی و نظر خود تفسیر کند [خواسته‌ی خود را به قرآن تحمیل نماید] جایگاه او جهنم است.

کسانی که تفسیر قرآن به روش عرفانی را به بنده پیشنهاد کرده‌اند، باید بدانند که تفسیر به روش عرفانی شایسته‌ی شأن والای آیات قرآن کریم نیست. الفاظ قرآن کریم در طول سالیان متمادی از تحریف شدن محفوظ مانده، ولی متأسفانه از نظر معنا گرفتار آفت و بلا شده است. افرادی در طول تاریخ بوده‌اند که با حذف ابتدا و انتهای آیات، آنها را مطابق مقاصد شخصی خود تفسیر نموده‌اند، آنان ادعا کرده‌اند که راد آیه نیز مطابق با گفتار آن‌هاست. مراد و منظور قرآن کریم با برداشت شخصی افراد جامعه ایمان و غیر مؤمن، عارف و غیر عارف، حکیم و غیر حکیم تفاوت بسیاری دارد. مفسر باید بتواند آیات را از گفتار مردم تمییز دهد. تفسیر قرآن یعنی اینکه انسان مراد و منظور آیات قرآن را بداند و استدلال و استخراج شخصی خود را به قرآن کریم تحمیل ننماید. البته برخی از معانی و حقایق عرفانی و فلسفی نیز در قرآن کریم آمده، لکن اصطلاحات مربوط به آن‌ها در قرآن کریم نیست. به همین نحو، مفاهیم اجتماعی، اخلاقی و روانی با شعاع گسترده‌ای در قرآن مطرح شده است، ولی اصطلاحات آن‌ها را نمی‌توان به قرآن کریم محدود کردن. تفسیر قرآن به هر یک از این روش‌ها و من جمله به روش عرفانی که پیشنهاد شده، شایسته‌ی شأن آیات قرآن نیست. البته عرفان فن خاصی است که موضوع و مسائل مربوط به خود را دارد. عرفان نشئت گرفته از لطافت خاص ذوق انسانی است. دو پایگاه و جایگاه فروزان و روشن در ساختمان وجودی انسان‌ها نهاده شده است که باعث برتری او نسبت به سایر موجودات حتی ملائکه شده است. اولین امتیاز درک لطافت ذوقی در باطن انسان است که فن عرفان حکایت از آن دارد؛ دیگری عقل اوست که به وسیله‌ی آن حق و باطل و خیر و شر را از هم

تشخیص می‌دهد که فن حکمت و فلسفه مربوط به آن است. این دو نعمت بزرگ در عرض هم نیستند و تعارضی با یکدیگر ندارند؛ بلکه در طول هم هستند. انسان با به‌کارگیری این دو نعمت بزرگ، از نظر جهان‌بینی دید واحد می‌یابد. برخی عشق و عقل را با هم معارض می‌دانند که ناشی از عدم دقت آنها است. افرادی که صاحب‌نظر در فنون فلسفه و عرفان هستند باید هنگام تفسیر قرآن دقت کنند تا منحصرأ مراد و منظور قرآن کریم را بیان کنند.

آیات قرآن از طرف پروردگار به صورت الفاظ و کلمات بر پیامبر اسلام ﷺ نازل شده است. افراد بشر از نظر انسان بودن همانند پیامبر اسلام ﷺ هستند، پس اگر دقت کنند و عقل و اندیشه را دربار می‌آیات بکار گیرند، مقصد و مراد آیات قرآن کریم را می‌توانند درک کنند.

پی بردن به مقصد والای مقام رسالت پیامبر اکرم ﷺ همان فن تفسیر آیه به آیه قرآن است. تفسیر عبارت از تبیین روشن کردن و توضیح دادن مقصد و مراد پروردگار است. ممکن است مراد مفسری بیان کردن الاهی عرفانی، فلسفی و یا اجتماعی باشد، همچنان که آیات قرآن کریم «تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ» است ولی باید توجه داشت که قرآن کریم نباید یک‌بعدی معنی شود. بدین نحو معنی کردن قرآن ولو اینکه به حق هم باشد، تفسیر آیات نیست، بلکه تطبیق است و نوعی تحمیل فنون مربوطه به قرآن کریم محسوب می‌شود. خلاف انصاف است که کسی مقاصد خود را به نام مقاصد قرآن بیان نماید. مفسر باید دانسته می‌خودش را بر قرآن تحمیل نکند، بلکه باید از دانسته‌های خود مدد بگیرد و با توفیق الهی و استعانت از مقام ولایت مطلقه‌ی امام زمان (عج) که حافظ باطن و معنویت قرآن کریم است، آنچه خداوند اراده است را، بیان کند. این روش، روش تفسیر معصومین علیهم‌السلام است. خداوند رجس و اشتباه را از چهارده محرم ﷺ زدوده است. آنجا که می‌فرماید: «... يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»^۱، یعنی: خداوند می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل‌بیت دور کند و شما را کاملاً پاک سازد. عصمت، بالاتر از طاقت بشر معمولی است، بنابراین اگر غیر آن بزرگواران کسی بدون غرض، خطا و اشتباه کند، در این صورت معذور است و بر آن تکلیفی ندارد. «... وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْهِمْ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ

عَنَّا وَآغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»^۱، یعنی: پروردگارا تکلیف سنگینی بر ما قرار مده آنچه را که تحمل آن را نداریم بر ما مقرر مدار و آثار گناه را از ما ببر و ما را ببخش و در زمره‌ی رحمت واقع‌شدگان خود قرار بده که مولی و سرپرست ما فقط تو هستی.

اولین مفسر قرآن کریم حضرت پیامبر اسلام ﷺ است. خداوند در این مورد می‌فرماید: «كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ ءَايَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ الْحَكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»^۲، یعنی: رسولی از خودتان در میان شما فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند و شما را پاک کند و به شما کتاب و حکمت بیاموزد و آنچه را که شما نمی‌دانید به شما بیاموزد. پیامبر اسلام ﷺ با خواندن آیات قرآن کریم مسلمانان را تربیت می‌کرد. باطنشان را تزکیه می‌نماید. آن حضرت، قرآن را برای مسلمانان می‌خواند و سپس مقاصد و مراد آیات را برای آنان توضیح می‌داد. اگر پیامبر اسلام ﷺ قرآن را تفسیر نمی‌کرد و مراد پروردگار را بیان نمی‌نمود، در آن صورت قرآن کریم برای مسلمانان معما و لغز می‌شد. قرآن کریم کتاب هدایت و نور و ذکر «تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ» است. پیامبر اسلام ﷺ در طول عمر شریفش قرآن را بر مبنای مقاصد آیات تبیین نموده است. پیامبر اسلام ﷺ به علی بن ابیطالب عليه السلام و اهل بیت عليهم السلام علم تفسیر را آموخته بود. عبدالله بن عباس و عبدالله بن عمر از مفسران عصر پیغمبر عليه السلام هستند، در محضر پیامبر اسلام ﷺ فن تفسیر را یاد گرفته بودند و مراد الهی را از آیات قرآن می‌دانستند. البته در بین مفسرین آیات، هیچ کدام از آن‌ها در ردیف علی بن ابیطالب عليه السلام نبودند. کسانی مانند قتاده، ابن لیلی، ثعلبی، سدید مفسر قرآن بودند که آن‌ها را تابعین گویند، یعنی تفسیر را از شاگردان پیامبر اسلام ﷺ یاد گرفته و از طبقه‌ی دوم هستند. متأسفانه عده‌ای از آنان مانند قتاده و مجاهد احادیث جعلی و ساخته‌های یهود و اسرائیلیات را به تفسیرشان وارد کرده‌اند. آن دو، روایاتی جعلی در مورد حضرت ایوب عليه السلام، یوسف عليه السلام، موسی عليه السلام و عیسی عليه السلام که غیرقابل قبول است را به تفسیرشان وارد کرده‌اند.

۱- سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۸۶.

۲- سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۱۵۱.